

такомиллаштириш йўналишларини аниқлашга ва маблағларнинг мақсадли сарфланишини таъминлаш учун самарали молиявий бошқарув стратегияларини ишлаб чиқишга ёрдам беради.

харажатлар жараёни ва натижаларини шакллантириши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, бюджет ташкилотларини молиялаштиришга турли омиллар таъсир кўрсатиши мумкин. Шунини таъкидлаш керакки, бюджет ташкилотларини молиялаштиришга таъсир қилиши мумкин бўлган омиллар:

- ✓ *Иқтисодий шароитлар;*
- ✓ *Ҳукуматнинг устувор йўналишлари;*
- ✓ *Ҳуқуқий ва меъёрий асос;*
- ✓ *Ташкилий самарадорлик ва жавобгарлик;*
- ✓ *Ташқи молиялаштириш манбалари;*
- ✓ *Демографик ва ижтимоий омиллар;*
- ✓ *Молиявий бошқарув амалиётлари.*

Шунингдек, мақсадли сарф-харажатлар сиёсатнинг устувор йўналишлари, самарадорлик, маълумотлар, манфаатдор томонларнинг иштироки, бошқарув асослари ва ташқи омилларни диққат билан кўриб чиқишни талаб қилади. Ҳукуматлар далилларга асосланган ёндашувларни қўллаш ва тегишли манфаатдор томонларни жалб қилиш орқали ўз харажатлари дастурларининг таъсири ва натижаларини оптималлаштириш, долзарб ижтимоий эҳтиёжларни қондириш ва керакли сиёсат мақсадларига эришишлари мумкин.

НОРАСМИЙ ФАОЛИЯТ ЮРИТИШГА УНДАЙДИГАН ИЖТИМОИЙ- ИҚТИСОДИЙ ОМИЛЛАР НАЗАРИЯСИ

Алимардонов Ғайратжон Нуралиевич

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
«Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари
ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази мустақил изланувчиси*

Норасмий сектор иқтисодий қийинчиликларга дуч келган шахслар учун хавфсизлик тармоғи бўлиб хизмат қилади ва ўзгарувчан иқтисодий шароитларга мослашувчанликни тақлиф қилади. Шунга қарамай, норасмийликнинг кенг тарқалиши иқтисодий тенгсизлик, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва расмий иқтисодий тузилмаларнинг умумий самарадорлиги билан боғлиқ муаммоларни келтириб чиқаради.

Норасмий иқтисодий фаолият бўйича мавжуд тадқиқотлар иқтисодиётнинг ушбу муҳим сегментини ҳар томонлама тушуниш имконини беради, унинг таърифи, кўлами, иқтисодий ривожланишга таъсири ва у тақдим этадиган муаммолар ва имкониятларни ўз ичига олган

турли жиҳатларни таъкидлайди. Хусусан, Ж.Вебб фикрича, норасмий иқтисодий фаолиятлар расмий институционал чегаралардан ташқарида, лекин норасмий институционал чегараларда содир бўладиган, жамиятнинг катта қатламларида тадбиркорликда ҳал қилувчи роль ўйнайдиган иқтисодий ҳаракатлардан иборат. Ушбу фаолиятлар ўзларининг норасмийлиги, мослашувчанлиги ва кўпинча инновацион табиати билан ажралиб туради, бу тадбиркорларга чекланган расмий ёрдамга эга бўлган муҳитда ҳаракат қилиш ва ривожланиш имконини беради¹³⁰.

Ривожланаётган мамлакатларда норасмий фирмалар барча иқтисодий фаолиятнинг ярмини ташкил қилиши мумкин. Уларнинг катталигига қарамай, бу фирмалар одатда расмий фирмаларга қараганда унумдорлиги паст бўлади, бу кўпинча менежерлар учун расмий таълим олиш имкониятининг камлиги, капиталдан чекланган фойдаланиш ва бошқа чекловлар туфайли. Бу икки томонлама иқтисодиёт назариясини қўллаб-қувватлайди, иқтисодий ўсиш юқори маҳсулдор расмий фирмалар яратилишидан келиб чиқади, норасмий фирмалар эса тирикчилик даражасини таъминлайди¹³¹.

Б.Матҳиас фикрича эса, норасмий иқтисодиёт мамлакатга хос институтлар таъсири остида тадбиркорларга ҳам қулай, ҳам чекловчи таъсир кўрсатади. Муайян қоидалар ва ҳамкорликдаги ҳаракатлар норасмий фаолият билан боғлиқ тўсиқларни камайтириши мумкин бўлсада, иқтисодий ва молиявий қоидалар бу муаммоларни кучайтириши мумкин. Ушбу динамикани тушуниш норасмий секторда тадбиркорликни қўллаб-қувватлашни мақсад қилган сиёсатчилар учун жуда муҳимдир¹³².

Л.Женсен: норасмий иқтисод фақат шаҳар шароитидагина эмас, балки қишлоқ жойларда ҳам кенг тарқалган бўлиб, оилалар, айниқса камбағаллар даромадларига сезиларли ҳисса қўшади. Қишлоқ норасмийлиги иқтисодий ва ноиқтисодий мотивларга таъсир қилади ва яшаш жойининг қишлоқлиги ва расмий меҳнат таъминоти билан боғлиқ¹³³.

Д.Лигхт эса унинг бошқа жиҳатига эътибор қаратган, фикрича норасмий иқтисодий хатти-ҳаракатлар, айниқса, иммигрантлар ёки этник жамоалар контекстида асосий иқтисодиётнинг бир қисми сифатида тобора кўпроқ эътироф этилмоқда. Ушбу қайта концепциялаш кўпроқ равон, тармоққа асосланган ва камроқ тартибга солинадиган иқтисодиётга

¹³⁰ Webb, J., Bruton, G., Tihanyi, L., & Ireland, R. (2013). Research on entrepreneurship in the informal economy: Framing a research agenda. *Journal of Business Venturing*, 28, 598-614. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSVENT.2012.05.003>.

¹³¹ Porta, R., & Shleifer, A. (2008). The Unofficial Economy and Economic Development. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2008, 275 - 363. <https://doi.org/10.1353/ECA.0.0016>.

¹³² Mathias, B., Lux, S., Crook, T., Autry, C., & Zaretzki, R. (2015). Competing Against the Unknown: The Impact of Enabling and Constraining Institutions on the Informal Economy. *Journal of Business Ethics*, 127, 251-264. <https://doi.org/10.1007/S10551-013-2030-6>.

¹³³ Jensen, L., Cornwell, G., & Findeis, J. (2010). Informal Work in Nonmetropolitan Pennsylvania1. *Rural Sociology*, 60, 91-107. <https://doi.org/10.1111/J.1549-0831.1995.TB00564.X>.

ўтишни таклиф қилади, бу эса маргиналлашган жамоаларда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш учун муҳим сиёсат таъсирига эга¹³⁴.

А.Портес ва С.Сассен-куб олиб борган тадқиқотларида норасмий сектор саноат ривожланишининг умумий назарияларини шубҳа остига қўяди, замонавий иқтисодий ривожланиш билан унинг пасайиши кутилганидан фарқли ўлароқ, барқарорлик ва ҳатто ривожланган мамлакатларда барқарорлик ва ўсишни кўрсатади¹³⁵ деб фикр билдиришган.

Кўпгина мамлакатларда тижоратнинг муҳим қисмини ташкил этувчи норасмий иқтисодиёт бўйича кўпроқ бошқарув тадқиқотларига эҳтиёж бор. Норасмий иқтисодиёт билан боғлиқ асосий муаммолар ва саволларни аниқлаш кучли тадқиқот кун тартибини шакллантиришга ёрдам беради¹³⁶.

Энди бевосита тадқиқотимиз мақсадига алоқадор иқтисодиётларда норасмийликни рағбатлантирадиган ижтимоий-иқтисодий омиллар бўйича тадқиқотлар минтақа, демографик ва ижтимоий-маданий контекстларга қараб фарқ қилувчи бир қатор таъсирларни таъкидлайди.

Р.Ортиз ва М.Гарция Мексикада норасмийликни тушунтирувчи омиллар турли минтақаларда фарқ қилишини аниқлади ва бу минтақавий таҳлил норасмийликни бартараф этиш учун давлат сиёсатини яхшироқ хабардор қилиши мумкинлигини кўрсатди¹³⁷. Ушбу тадқиқотлар шахсий ва уй хўжаликлари динамикасида кенгроқ ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муҳитларгача бўлган норасмийликка таъсир қилувчи омилларнинг мураккаблигини биргаликда кўрсатади.

Умумий қилиб айтадиган бўлсак, норасмий иқтисодиёт глобал иқтисодий фаолиятда ҳал қилувчи ўрин тутиб, миллионлаб одамларнинг, айниқса ривожланаётган мамлакатларнинг ҳаётини манбаларини таъминлайди. У маҳсулдорлик ва тартибга солиш нуқтаи назаридан қийинчиликлар туғдирсада, айниқса, расмий ва норасмий иқтисодиётлар ўзаро боғлиқ бўлса, тадбиркорлик ва инновациялар учун имкониятлар яратади. Тадқиқотчилар норасмий иқтисодиётни тўлиқ англаш ва унинг иқтисодий ривожланиш салоҳиятидан фойдаланиш учун ўрганишда давом этишлари керак.

¹³⁴ Light, D. (2004). From migrant enclaves to mainstream: Reconceptualizing informal economic behavior. *Theory and Society*, 33, 705-737. <https://doi.org/10.1023/B:RYSO.0000049193.32984.C2>.

¹³⁵ Portes, A., & Sassen-koob, S. (1987). Making it Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies. *American Journal of Sociology*, 93, 30 - 61. <https://doi.org/10.1086/228705>.

¹³⁶ Bruton, G., Ireland, R., & Ketchen, D. (2012). Toward a Research Agenda on the Informal Economy. *Academy of Management Perspectives*, 26, 1-11. <https://doi.org/10.5465/AMP.2012.0079>.

¹³⁷ Robles Ortiz, D., & Martínez García, M. Ángel. (2018). Determinantes principales de la informalidad: un análisis regional para México. *región y sociedad*, 30(71). <https://doi.org/10.22198/rys.2018.71.a575>